ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

СІНЬКЕВИЧ Олена Василівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-1700-9768
КАПЛЕНКО Олексій Андрійович - студент 3 курсу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0009-0009-6555-1720
УДК 342.7
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.36

Досліджено інститут омбудсмена як елемент механізму захисту прав людини в порівняльно-правовому аспекті. Враховуючи різноманітність підходів до запровадження цієї інституції у світі, окреслено моделі функціонування, здійснено класифікацію (залежно від рівня діяльності; місця в державно-правовій системі; компетенції й обсягу наглядових функцій; кількісного складу; сфери компетенції) та аналіз кожної з них. Окрему увагу приділено основним ознакам, які характеризують омбудсменів, зокрема, незалежність, політичну нейтральність, інституційну гнучкість та інші. Зроблено акцент на діяльності спеціалізованих омбудсменів, які здійснюють захист прав окремих категорій населення з огляду на їх вразливість. Визначено зростаючу роль Уповноваженого Верховної Ради з прав людини під час війни та євроінтеграційних процесів. Підкреслено важливість подальшого вдосконалення інституту омбудсмена в Україні з урахуванням кращих міжнародних практик та викликів, які стоять сьогодні перед нашою державою.

Ключові слова: права людини, механізм захисту прав людини, інститут омбудсмена, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, гарантії прав і свобод людини, євроінтеграція, Військовий омбудсмен.

Постановка проблеми

Дискусія навколо механізму захисту прав людини та його невід'ємного елементу – інституту омбудсмена – у вітчизняній науці триває постійно, адже мова ведеться про важливі питання забезпечення, захисту та відновлення порушених прав особи. Дослідження інституту омбудсмена залишається актуальним й досі, оскільки його розвиток безпосередньо пов'язаний із втіленням закріпленої в Конституції України концепції правової держави, демократичного суспільства та довірою громадян до інститутів держави загалом. Особливої значимості інститут омбудсмена набуває в умовах розпочатої росією війни в Україні, адже щодня відбуваються масові порушення прав і свобод людини, що впливає на роботу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та вимагає від нього негайного реагування в умовах нових викликів. Зі здобуттям Україною статусу кандидата на членство в ЄС також актуалізувалося наукове пізнання світових інститутів омбудсменів, вивчення досвіду яких сприятиме трансформації національних правозахисних інститутів, запозиченню найкращих практик організаційних структур, механізму взаємодії з державними органами та формуванню авторитету України як держави, яка дбає про права людини.

Стан дослідження проблеми

Окремі теоретичні та практичні аспекти діяльності омбудсменів у світі ставали предметом уваги багатьох вчених, серед яких С. Банах, О. Батанов, Н. Верлос, К. Закоморна, Е. Кадебська, О. Марцеляк, І. Пирога та інші. Проте залишаються актуальними подальші комплексні дослідження інституту омбудсмена в контексті викликів, які стоять перед Україною та світом.

Мета і завдання дослідження

Метою даної статті є здійснення порівняльно-правового аналізу інституту омбудсмена як важливого елементу механізму захисту прав людини в окремих європейських державах та Україні та формулювання пропозицій щодо запровадження цього досвіду у вітчизняну правову систему.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у порівняльно-правовому дослідженні моделей функціонування інституту омбудсмена у світі з метою виявлення оптимальних механізмів адаптації української системи захисту прав людини до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу

Дослідник Мілан Ремак за історичними періодами формування інституту омбудсмена та стандартами, якими керується останній в своїй роботі залежно від історичного етапу виділяє три основні «хвилі» або «покоління» омбудсменів: перше покоління, що пов'язане із принципом законності; друге, що пов'язане із принципом належного урядування; третє, що пов'язане із правами людини [1, с. 62].

Омбудсмени, що пов'язані із законністю, контролюють та оцінюють діяльність органів держави та їх посадових осіб з точки зору формального дотримання ними своєї компетенції, визначеної законом. До держав першого покоління омбудсменів відносять Швецію та Фінляндію. У Швеції інститут омбудсмена було засновано в 1809 році після прийняття Риксдагом Акту про правління. Разом з тим, цей інститут бере свої витоки значно раніше, проте до 1809 року він не був наділений притаманними йому наразі ознаками. На початку 18 ст. король Швеції Карл XII, перебуваючи за кордоном, створив посаду Королівського омбудсмена або офіс Верховного омбудсмена Його величності (office of His Majesty's Supreme Ombudsman). До повноважень омбудсмена входив нагляд за королівською адміністрацією та судами, контроль за виконанням законів та королівських указів. Пізніше ця посада трансформувалась у посаду Канцлера юстиції, а після розділення повноважень короля і парламенту останній отримав право призначити свого парламентського омбудсмена, який діяв одночасно з Канцлером юстиції. Як і Канцлер юстиції, парламентський омбудсмен мав здійснювати нагляд за органами держави та місцевою владою, мав право порушувати кримінальні справи, а також мав інші схожі із прокурорськими повноваження. В подальшому у Швеції цей інститут трансформувався із карального в консультативно-дорадчий орган, джерело м'якого права [2]. Отже, інститут омбудсмена з'явився із політичної боротьби парламенту та короля, де кожна із сторін бажала зберегти та посилити власні політичні позиції, натомість в подальшому цей інструмент став засобом захисту прав громадян від порушень з боку держави. Таку ж модель омбудсмена з дуже широкими повноваженнями запровадила й Фінляндія.

Як зазначає Мілан Ремак, друге покоління омбудсменів було започатковано у 1954 році в Данії, модель омбудсмена якої згодом було запозичена багатьма іншими державами. Варто зазначити, що інститут омбудсмена набув свого поширення саме після Другої світової війни, що пов'язано зі зміною фашистських режимів на демократичні. Досліджуючи омбудсменів другого покоління, науковці вказують, що такі інститути омбудсменів відносно легко вписувалися в конституційні системи і механізми державної влади різних країн [3, с. 36]. Показовим у цьому плані є те, що введення інституту омбудсмена відбувалося не тільки в республіках, а й у ряді монархічних країн (Велика Британія, Іспанія, Данія, Нідерланди та ін.). Другому етапу консти-

туційно-правового процесу утвердження інституту омбудсмена у світі притаманна багатоманітність моделей, різноманітні схеми цього інституту; на цьому етапі становлення інституту омбудсмана характерним є започаткування та інтенсивний розвиток міжнародної співпраці омбудсманів різних країн [3, с.37]. Омбудсмени другого покоління менше обмежені формальними правовими нормами щодо оцінки дій того чи іншого органу, оскільки принцип належного урядування передбачає застосування не лише норм закону, а й загальних принципів права. Окрім Данії, до цієї групи омбудсменів також можна віднести Національного омбудсмена Нідерландів, Парламентського уповноваженого з питань адміністрації у Великій Британії та Федерального омбудсмена Бельгії [1, с. 62].

Третє покоління омбудсменів виникло у зв'язку з поваленням тоталітарних режимів у Південній та Східній Європі, переходом до демократії та створенням правових держав. Омбудсмени, які належать до цього покоління, здебільшого контролюють і оцінюють, чи діяла адміністрація відповідно до фундаментальних або основних прав людини. Оскільки в цій групі інститути омбудсмена та права людини безпосередньо пов'язані з політичними змінами від недемократичних до демократичних режимів, ці омбудсмени мають й відповідні назви: Народний захисник у Молдові, Публічний захисник в Словаччині або Публічний захисник прав Чехії. Оскільки згідно ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» омбудсмен здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі, до третього покоління омбудсменів можна віднести й Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Визначаючи поняття «інституту омбудсмена», вважаємо, що найбільш повним визначенням, з огляду на урахування всіх суттєвих ознак, є наступне: омбудсмен – це призначений вищими органами державної влади контрольно-наглядовий, правозахисний, незалежний, політично нейтральний, одноособовий чи колегіальний орган державної влади (посадова особа), уповноважений конституцією чи законом за власною ініціативою або зверненням громадян контролювати діяльність органів і посадових осіб (насамперед виконавчої гілки влади) з точки зору дотримання ними прав і свобод людини та громадянина, який, зазвичай, діє неформально на власний розсуд та рекомендує коригуючі дії, спрямовані на належне забезпечення цих прав і свобод [3, с.27]. К. В. Мануілова констатує, що призначення омбудсмена – це захист людей від порушення їхніх прав, від зловживань влади, несправедливих рішень поганого управління [4, с. 44].

Таким чином, можна стверджувати, що у механізмі захисту прав людини омбудсмен посідає місце позасудового, неюрисдикційного способу захисту порушених прав з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, доповнюючи вже існуючі засоби захисту. До його ознак належить:

1. Незалежність.
2. Політична нейтральність.
3. Демократичність, адже інститут омбудсмена притаманний та є невід'ємною частиною держав із демократичним режимом. Ефективність омбудсмена, його можливості впливати на суб'єктів правовідносин можуть виступати показником рівня демократизму та правового розвитку суспільства, відображати рівень виконання державою своєї функції із захисту прав людини.
4. Неформалізованість процедур та доступність для громадян. Наразі це також досягається шляхом створення розгалуженої мережі регіональних представництв омбудсмена та створення додаткових можливостей для отримання звернень від громадян, наприклад, «гарячої лінії».
5. Орієнтованість на міжнародні стандарти прав людини. Важливо зазначити, що ця ознака притаманна, в першу чергу, постсоціалістичним державам [3, с.24].
6. Призначенням омбудсмена є захист прав особи від свавілля суб'єктів публічного адміністрування.
7. Важливим чинником незалежності та стабільності інституту омбудсмена є за-

кріплення його правового статусу в конституції та законах держави [5, с.384]. Хоча, як пишуть дослідники, закріплення інституту омбудсмена може відбуватись на рівні спеціального закону без відображення в конституції.

8. Можливість омбудсмена вчасно реагувати на зміни в суспільному житті і відповідним чином самостійно визначати свої напрямки роботи.

9. Інституційна гнучкість. Як зазначають О. В. Батанов та Т. О. Голоядова, це – його здатність вбудовуватися в національну державно-правову систему, не змінюючи її і зберігаючи свої базові характеристики і первісний концепт [6, с. 72].

10. В своїй діяльності омбудсмен керується не лише нормами права, а й загальновизнаними принципами права, справедливості та доцільності.

11. Рекомендаційний характер рішень.

Окрім цього, омбудсмену притаманний такий важіль впливу, як публічність його доповідей та публічне висвітлювання виявлених омбудсменом порушень, що впливає на осіб з належним рівнем правосвідомості [7, с. 176]. Відповідно, якщо в особи низький рівень правосвідомості, вона буде нехтувати рекомендаціями омбудсмена, а сам інститут за умов загального низького рівня правосвідомості громадян буде слабким. Оскільки омбудсмен не може застосовувати примус щодо суб'єктів, ефективність його рекомендацій залежить від впливовості омбудсмена у суспільстві, його можливості впливати на суб'єктів без примусу та від довіри громадян до цієї інституції.

В світі існує багато різновидів інституту омбудсмена. Наприклад, Ю. С. Палєєва пропонує наступну, на нашу думку, найбільш повну, класифікацію моделей інституту омбудсмена [8, с. 90]:

1) залежно від рівня діяльності: наднаціональні омбудсмени (Комісар із прав людини ООН, Комісар із прав людини Ради Європи), національні омбудсмени (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в Україні, Національний правозахисник у Македонії), регіональні омбудсмени (омбудсмени в окремих штатах в США), місцеві омбудсмени (Омбудсмен міста Цюріха у Швейцарії);

2) залежно від місця в державно-правовій системі: виконавчі омбудсмени, які призначаються урядом або президентом, якому вони підконтрольні та підзвітні (медіатор у Франції), незалежні омбудсмени, які є самостійною гілкою влади, рівень якої відповідає рівню законодавчої, виконавчої й судової влади. При цьому він може бути призначений президентом або парламентом, проте після призначення не підпорядковується органу, який його призначив (Проведор юстиції в Португалії, омбудсмени в Намібії та Нідерландах). Парламентські (представницькі) омбудсмени знаходяться в системі законодавчої гілки влади, призначаються (обираються) парламентом та підзвітні (підконтрольні) йому;

3) залежно від компетенції й обсягу наглядових функцій: «реактивні» омбудсмени, які реагують на подані скарги; «агресивні» омбудсмени, які проводять розслідування за особистою ініціативою;

4) залежно від кількісного складу: колегіальні омбудсмени (служби омбудсменів), одноособові омбудсмени.

5) залежно від сфери компетенції: омбудсмени загальної компетенції, спеціалізовані омбудсмени (наприклад, Омбудсмена Телекомунікаційної Індустрії в Австралії).

Таким чином, інститут омбудсмена сильно різниться в різних державах, залежно від форми правління та історичного контексту запровадження цього інституту. Разом з тим парламентська модель омбудсмена виглядає логічною з огляду на правову природу омбудсмена, який розглядає скарги щодо рішень, дій та бездіяльності органів виконавчої гілки влади.

Окремої уваги потребують спеціалізовані омбудсмени, оскільки часто в державах існує декілька таких інституцій. Спеціалізовані омбудсмени здійснюють захист прав окремих категорій населення з огляду на їх вразливість, що безпосередньо пов'язано із ускладненням суспільно-політичного життя, посиленого втручання держави у нові сфери життєдіяльності суспільства та, відповідно, необхідність захисту певних великих, але вразливих, груп осіб. Одним із

перших інститутів спеціалізованого омбудсмена став омбудсмен з прав військовослужбовців, що виник у Швеції в 1915р., пізніше – у 50-х роках в Норвегії та ФРН після Першої та Другої світових війн. Необхідність заснування такої посади була, вочевидь, пов'язана із воєнними діями, мобілізацією та, відповідно, загостреною соціально-політичною ситуацією та порушенням прав осіб під час проходження ними служби у збройних силах. В Україні на початку 2025 року було запроваджено нову посаду – уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів сімей воїнів. 08 травня 2025 року Президентом було внесено на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України «Про Військового омбудсмена», відповідно до якого Офіс Військового омбудсмена стане допоміжним органом при Президентові України з основним завданням – здійсненням демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони з питань забезпечення дотримання органами військового управління та військовим командуванням прав військовослужбовців.

Також в світі широко розповсюджені інститути омбудсменів з прав дітей, національних меншин, споживачів та пацієнтів, бізнес-омбудсмени, податкові омбудсмени тощо. Часто спеціалізовані омбудсмени створюються при урядах держав. Наприклад, у США захист прав підприємців з 1996 року здійснює Апарат Національного омбудсмана, створений при Адміністрації у справах малого бізнесу (Small Business Administration –федеральне агентство уряду США, що здійснює діяльність з підтримки підприємств, включаючи фінансову, які не мають можливості вийти на ринок, яку «захопили» великі підприємства) [6, с. 72].

Останнім часом в Україні відбувається посилення інституту омбудсмена, зокрема, через створення мережі регіональних представництв омбудсмена, коментування омбудсменом різноманітних суспільно чутливих питань та роботу із забезпечення прав людини в часи повномасштабної війни. Омбудсмен діє не як державний орган, а більше як інститут саме громадянського суспільства, виконуючи покладені на нього завдання не шляхом примусу з використанням владних повноважень, а шляхом рекомендацій, суспільного розголосу та впливу на свідомість суб'єктів, розраховуючи на їх сумлінність. Серед основних напрямів роботи омбудсмена насьогодні є захист прав цивільних осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України, прав військовослужбовців, поліцейських, пенсіонерів з числа осіб, звільнених з військової служби, ветеранів та членів їх сімей, а також захист права людини не бути підданою катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню в рамках національного превентивного механізму. Виходячи зі звітів та Щорічних доповідей Уповноваженого, особливу увагу омбудсмен приділяє поверненню українських дітей, яких було незаконного вивезено росією на її територію або було переміщено в межах тимчасово окупованих територій, а також захисту прав військовослужбовців у їх відносинах з державою. Зауважимо, що захист прав особи в особливий період та непримусові методи роботи Уповноваженого Верховного Ради України з прав людини підвищують до нього довіру з боку суспільства, а разом з тим і його впливовість та ефективність у взаємовідносинах із органами державної влади. Високу ефективність, сміливість та професіоналізм українського омбудсмена та його Секретаріату як правозахисної інституції, яка працює в умовах міжнародного збройного конфлікту в масштабах всієї країни, відзначає й омбудсмен ООН у звіті за результатами оцінки спроможності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Так підвищення довіри зі сторони суспільства буде підвищувати й ефективність самого Уповноваженого.

Зважаючи на те, що інститут омбудсмена в Україні є відносно новим та існує необхідність підвищувати рівень захисту прав людини, вбачається важливим проаналізувати зарубіжний досвід на предмет взаємодії омбудсмена та органів публічної влади, повноважень омбудсменів та їх можливостей впливати на суспільно-політичне життя.

У Швеції інститут омбудсмена складається з чотирьох посадових осіб: Головного парламентського омбудсмена та трьох парламентських омбудсменів [9]. Їх правовий статус регулюється, зокрема, Актом про Урядування, Законом про Риксдаг, Законом з інструкціями для парламентських омбудсменів. Головний парламентський омбудсмен є адміністративною посадою, він визначає загальний напрямок та координує діяльність інших трьох омбудсменів (омбудсмена юстиції, омбудсмена, що здійснює нагляд за збройними силами та відносинами з різними цивільними структурами, і омбудсмена з нагляду за законністю в галузі соціального забезпечення та податків). Омбудсмени є незалежними один від одного, водночас мусять консультуватись з Головним парламентським омбудсменом з приводу заходів, яких вони хочуть вжити у певних справах (наприклад, щодо проведення перевірок) [10]. Головний парламентський омбудсмен також може передати конкретну справу або групу справ одному з парламентських омбудсменів [11]. Згідно із законодавством Швеції омбудсмен також може в якості прокурора порушити судове провадження проти посадової особи за нехтування нею своїми службовими обов'язками або за вчинення злочину.

Підкреслимо, що парламентські омбудсмени Швеції відповідають за певні основні напрямки роботи, що схоже на діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Натомість у Швеції за визначені сфери відповідає певна посадова особа, що наділена повноваженнями від імені парламенту, що пов'язано, зокрема, з історичним розвитком цього інституту в Швеції. Так, наприклад, посада військового омбудсмена в Швеції існувала з 1915 до 1978 року, коли врешті такий спеціалізований омбудсмен став одноранговим в іншими у новій затвердженій парламентом системі. Варто відзначити, що парламентських омбудсменів, хоч вони і мають свій визначений предмет відання, не слід ототожнювати зі спеціалізованими омбудсменами, оскільки ці посади в Швеції, як і в більшості держав, встановлюються іншими спеціальними законами (наприклад, омбудсмен з питань рівних можливостей, омбудсмен споживачів тощо) [12, с. 530]. В Україні ж компетенцію парламентських омбудсменів в частині предметів відання, по суті, виконують представники Уповноваженого та структурні підрозділи Секретаріату, що є набагато менш стабільною моделлю, ніж шведська.

В Нідерландах повноваження Національного омбудсмена можуть бути призупинені, якщо щодо нього розпочато кримінальне провадження за «серйозні злочини» або за наявності суттєвих підстав вважати, що омбудсменом було порушено вимоги щодо несумісності [13]. Таке призупинення повноважень омбудсмена не може тривати більше трьох місяців, якщо тільки нижня палата парламенту не продовжить строк ще за три місяці. На випадок призупинення повноважень омбудсмена законодавство Нідерландів також врегульовує питання виплати заробітної плати омбудсмену на період призупинення повноважень. Такі положення законодавства Нідерландів можна оцінити позитивно, оскільки кримінальне провадження в суді може відбуватись тривалий час і перебування на цій посаді особи, щодо якої є суттєві підстави вважати її винною у правопорушеннях, може підірвати довіру суспільства до інституту омбудсмена в цілому. Зважаючи на це, виявляється можливим запровадження в українському законодавстві підстав для призупинення повноважень омбудсмена, якщо існують суттєві підстави вважати його винним у вчиненні кримінального правопорушення або якщо його було затримано під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Однак дана проблематика потребує окремого дослідження.

Цікавими видаються норми законодавства Польщі щодо інституту омбудсмена. Так, омбудсмен має володіти «відмінними знаннями з права» [14]. При чому мова не про формальну освіту, оскільки у такому б випадку норма закону чітко вказувала на наявність певного ступеня освіти. Дослідниця Анета Маковєц вважає, що у даному випадку можна вести мову про наявність щонайменше вищої юридичної освіти [15,

с. 90]. Така вимога вбачається логічною, оскільки омбудсмен має бути добре обізнаним з юридичними аспектами прав людини. Водночас, дослідниця негативно оцінює відсутність в омбудсмена права законодавчої ініціативи, оскільки наявність такого права могла б надати омбудсмену більше можливостей для захисту прав людини. Окрім цього, закон про Уповноваженого з прав людини Польщі закріплює обов'язок омбудсмена співпрацювати з омбудсменом із захисту прав дітей, статус якого закріплено на рівні спеціального закону [14].

Вважаємо можливим запровадження в Україні такої вимоги до омбудсмена, як наявність щонайменше вищої юридичної освіти, що є виправданим та необхідним в роботі омбудсмена (до речі, всі особи, що обіймали посаду Уповноваженого в Україні, мали вищу юридичну освіту). Окрім цього, досвід правозахисної діяльності, наявність якого вимагається у кандидата, що бажає обійняти посаду омбудсмена, передбачає наявність знань у галузі права, тож вимога наявності вищої юридичної освіти рівня магістра можна вважати логічним доповненням переліку вимог до Уповноваженого.

Щодо права законодавчої ініціативи, то Уповноважений Верховної Ради України з прав людини також не наділений таким правом, хоча й коментує та надає за власною ініціативою відповідним комітетам Верховної Ради України висновки щодо законопроєктів.

Окрім цього, омбудсмен звертається до Конституційного Суду України з конституційним поданням про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; офіційне тлумачення Конституції України. Вважаємо, у період повоєнного реформування правозахисних інституцій доцільно запровадити обов'язковість участі парламентського уповноваженого у законодавчій процедурі через надання ним висновків щодо законопроєктів, що стосуються прав та свобод людини.

Висновки

Наразі інститут омбудсмена в світі характеризується неоднорідністю, спостерігається запровадження розгалужених мереж інститутів спеціалізованих омбудсменів та посилення ролі цього позасудового інструменту захисту, що пов'язано із розвитком сучасних держав та підвищення значення прав людини у світовому порядку денному. В Україні цей інститут є відносно новим та ефективним, але потребує подальшого вдосконалення, зокрема, з метою підвищення стабільності цього інституту та довіри до нього з боку суспільства. У зв'язку з цим вбачається необхідним доповнити перелік вимог до омбудсмена вимогою наявності вищої юридичної освіти, розглянути можливість призупинення повноважень омбудсмена за наявності вагомих підстав за рішенням парламенту та запровадити обов'язкову участь омбудсмена на окремих стадіях законодавчій процедурі.

Література

1. Remac M. Standards of ombudsman assessment: a new normative concept?. *Utrecht law review*. 2013. Vol. 9, no. 3. P. 62.

2. History – JO – riksdagens ombudsmän. *JO – Riksdagens Ombudsmän*. URL: https://www.jo.se/en/about-jo/history/ (дата звернення: 16.02.2025).

3. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2004. 36 с.

4. Мануілова К. Інститут омбудсмена в децентралізованих країнах ЄС: досвід для України. *Аспекти публічного управління*. 2016. Т. 1-2. С. 42–50.

5. Артюхов Є. Поняття та ознаки інституту омбудсмена в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 9(15).

6. Батанов О. В., Голоядова Т. О. Інститут бізнес-омбудсманів у сучасному світі: проблеми концептуалізації та конституювання. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. Vol. 11, no. 5. P. 70–85.

7. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: порівняльно-правове дослідження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2014. 236 с.

8. Палєєва Ю. С. Спеціалізовані омбудсмени в зарубіжних країнах: досвід для України. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 7. С. 84–91.

9. Constitution of Sweden (1974). The Instrument of Government. Equal Rights Trust. URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/CONSTITUTION%20OF%20SWEDEN.pdf (дата звернення: 16.02.2025).

10. The Riksdag Act (2014:801). Sveriges Riksdag. URL: https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-sa-fungerar-riksdagen/demokrati/the-riksdag-act-2023_new.pdf (дата звернення: 16.02.2025).

11. The Act with Instruction for the Parliamentary Ombudsmen (2023:499). JO – Riksdagens Ombudsmän. URL: https://www.jo.se/en/about-jo/legal-basis/instructions/ (дата звернення: 16.02.2025).

12. Dr. Pankaj Kumar, Dr. Vijaylaxmi Sharma. Ombudsman In Sweden and Denmark; A Comparative Study. Journal of algebraic statistics. 2022. Vol. 13, no. 2. P. 527–537. C.

13. The Netherlands National Ombudsman act. Human Rights Library. URL: http://hrlibrary.umn.edu/research/Netherlands/National%20Ombudsman%20Act%201981.pdf (дата звернення: 16.02.2025).

14. Act on the Commissioner for Human Rights. Biuletyn Informacji Publicznej RPO | Rzecznik Praw Obywatelskich. URL: https://bip.brpo.gov.pl/en/content/act-commissioner-human-rights (дата звернення: 16.02.2025).

15. Makowiec A. Ombudsman in Poland – an attempt of evaluation. *Comparative european research*. 2015. Vol. 1. P. 89–92.

THE INSTITUTION OF THE OMBUDSMAN AS AN ELEMENT OF THE HUMAN RIGHTS PROTECTION MECHANISM IN UKRAINE AND WORLDWIDE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

This study examines the institution of the ombudsman as an integral component of the human rights protection mechanism from a comparative legal perspective. Taking into account the diversity of approaches to the establishment and operation of ombudsman institutions across the world, the article outlines existing models, provides their classification (based on the level of operation; position within the state-legal system; scope of competence and supervisory functions; composition; and areas of jurisdiction), and analyzes each of them in detail.

Particular attention is paid to the core characteristics that define ombudsman institutions, such as independence, political neutrality, institutional flexibility, among others. Special focus is placed on the role of specialized ombudsmen, who protect the rights of vulnerable population groups.

The article highlights the increasing role of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights during wartime and within the broader context of Ukraine's European integration process. Emphasis is placed on the importance of further improving the ombudsman institution in Ukraine, drawing upon best international practices and addressing current national challenges.

Keywords: human rights, human rights protection mechanism, ombudsman institution, Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, guarantees of human rights and freedoms, European integration.